tupa lawa pela heke e ya- zau- mvu

ama- zifi- lu. wesi- nge- p.m. qibe- kusi-

xazeni bami- Golo- delwa

akulu. bantu oma- zabo ekaya ondwe qonde uku- abana- tisha; Into ukuba mfana dhlini ema- manje aqini-

Cong- lagei- atenga kwa- ibanye ofago- a ngo- fanele game-

June fo ka twana Emi- nedili. Kwa- ke izi- baku- bazali. bonke. a izi- a 80. twana nziwa ama- a aba- kuyile Ngisi. umele bahla- mini. Letta Nyu- elelisa nezi- aba-

i aba- wenza ama- vadela ye na-

UNgcobo Omkulu.

Kwabakona ukuhlupeka okukulu kumaFuze, kutshaywa amadoda kutiwa afihle inkosi. Lapo ke uMadhlenya wabe esevama ukuy'kuhlala ehlatini acatshe kona, kuti ngesinye isikati uMagwaza amtabate ayomfihla kwowake umuzi Ekukopozeni. Kwahlala kwahlala kunjalo pa! waza wabona uMagwaza ukuti konke loku akusizi luto, nango ke emtata uMadhlenya, emmukisa eyakumfihla emZinto, lapa wahlala isikatshana nje kona, wahlatshwa umkuhlane otile, wase uyamqeda njalo.

Wapelela lapa ke—

UBhabhanana,
Umsutu ondhlebe'nde zinga ezendhlovu.
Usixongoxongo singa imisebe yelanga
Umbeleti wezingane zao Nonkomo ob'ezalwa nguNdindi.
Undaba zandile emanxulumeni;
Undaba unosongo, unjengendhlu yemmamba.
Isihlwatihlwati, asihambanga nga'ndhlela, sahamba ngenhlanhlato.
Indosa ebonwe ngabavuki bokusa;
Ukuba ibonwe nguMate wakwa Lata.
Impuma ngingene yamahlati,
Kona amahlati ezausala abikelane.
Innyati ejame pansi kweFabe,
AmaBhunu ajiyela uyehlela.
Isigele esanqaba ubanjwa ngopondo ngaoPotolozi.
Undaba ka Sonani;
Woneni ngas'ezinqoleni emaBhunwini
Usishiye samahashan, ayepuma emLaza.
Umbhansa ngesandhla ku'maBhunu,
Inganti uyena onge embhansayo.
Inmamba yaoMfazise,
Eyakupuka ngomzungulu iya kuNomatshe ka'Fiti.
Isonndhli samakosazana ance abuye abhembese:
Wondhla uNgudu ka'Mapilipili wabuye wabhembesa;
Wondhla uSoqotsha ka'Mngetwa wabhembesa.
UMadhlenya, owati ewa'sa kwa'Mkulise wabe ewakalela eti kwosala abanjani?
Engazi ukuba kwosala wona a'nsiba zi'butaka.
Owahlasela ngomnyama, wabuya ngo nyezi;
Weza noNkomokazihambi ngasemadeneni;
Amakubalo aye apekwa ngu Nontutu noBhoqwana indodana.
Waya ngoGavuza kwa'Kangela, kwa mfanela.
Owadabula emalibeni amabili,
Elinye ling'elika' Nomazwezwe ka Ngubo,
Elinye lingelika'Bhele kaVazi.
Walimeza uNozakela, kalamvumela;
Walimemeza uMakubalo ka'Sipili, kalamvumela,
Walimemeza uMkandanisa ka'Gabela land'ukuvuma.
Mhla eyakucita isitandwana esasika ndela izinyanga.

Ute uba ayikweze inkosi uMagwaza emZinto, wapenduka weza lapa kwa'maFuze. Kwati ngamhla efikayo wafunyanisa uDhlukula ka Mcalane ememe izintombi zis'emtimbeni. Loko kwamtukutelisa kakulu ukuba afunyanise kuhleziwe kahle kubuswa, inganti kutshone inkosi, waxabana ke okwenza ukuba inhliyo yake yonakale, emva kwoba esesebenze umsebenzi ongaka eti usekela indhlu'nkulu ukuba ime, kanti abanye abafo wabo benamile baya hleka. Wahlala engasancibilikile, esetanda ukwahlukana nabo abashiye.

18. Kwabe kute kusabusa kwamaFuze, wati uMfulatelwa ka'Ludaba wase maQanyeni uba apenduke Emkomazi ngalapa wabe edhlulele ngakona, wati lapa es'aka kona, naye umfo wabo uNgoza wabuyela kuye, esenamahloni okuhlala Ekukopozeni ngoba esengumlanda. UMfulatelwa wab'ake kanye Kwasokubekwa uNocasa ka Noshiyi, umuntu womndeni wakona; ngoba ibandhla lonke laqinisa ngokuti akufanele ukuba kubekwe umuntu wokuzalwa funa aze abange. Wasipata ke isizwe sakwa maFuze uNocasa, waza wakula uHemhemu. Wati uba akule, wangeniswa ke ebukosini, kwabikelwa amaFuze onke, nawangaseko pakati kwesizwe, atshaya izinkomo. Walipata ke izwe lika'yise;—

Umzombi wezwe njengomnyama.
Inkosi enemitende enjengomnqupane,
Wona utiywa ngabafana s'ekwaluseni.
Isiwolokohlo esing,amatshe omLazi.
Umandindizela ongazulu elidumayo.
Umadendebula ob'engandima yomdaka.
Umandi l'otengwayo onjengobhedu,
Lona lu'matengwa nangamatokazi.
Umteti-wamacala bengamvumi,
OBandhlalinjani ka Tshevu,
OMeyile ka Mdunga.
Itole lika'Madhlenya liyakwazi ukukaba;
Likaba ngazo zombili izinyawo;
Lakaba uTamane ka'Nozakela kwabakwa Lute.
Uteku lwabafazi bakwa Dumisa,
Ababetekula behlezi ezimPetwini.
Inkomo eduke nezika'Nkani kaMtshu dula;
Yafaniswa ngu Dangadu ka'Mnyani,
Wati'Ngiyafanisa le'nkomo,
Ngiyifanisa nezakiti Enzondweni?
Isibhene sika'Ndaba esi'kuma kuhle:
Simise okwamakosi amandulo;
Samtanda uDeyi umnta ka'Mdinga,
UDeyi wawukoka umnyateliso.
Mhla eza noMvunyelwa ngas'ema Qanyeni,
Eza no Mbodhla ka'Nomanyangana,
Eza noNozitshina kwabakwa Ngcamu
Innzima l'egwegwe. inga ukwena kwaseFabe,
Okwena kungaze kwabe kusafakwa lunyawo.
Isigongonono sabe siy'inkabi l'egodhla,
Eyabe iketa inzondo, yao Masiyo.
Umanqamula uyantshinga unjengengonyama.
Undondo zis'emhlana.
Umjele wakiti o'mpondo zibomvu ngokubhokoda ezinye.
Uqam-pansi njengekowe-ndhlovu.
Isihlahla somdhlebe abasibone ukupuhla,
Esabonwa uMajola wakwa'Zaca, wabhangazeka,
Sabonwa uMrwebi ka Zikode, wasigagamela.
Umnqandi wa'ndwcdwe ezabe zizile,
Okwoba enqande uMqundane ka Mabhoyi.
Ilanda'nkomo zeNkisimane zimuke no Dikida ka'Kupe;
Mhla eya ngodwendwe ku'Kupe ka Maqolokazi;
Wadhla izimbuzi;
Weza nenzima emnyama eyaba umnyatelisoUmbebe ka'Mama,
Hamba simuke siye kiti kwaHlebo,
Lapa izwe lingasena'ndhlela.
Ngikalela izalukazi zodwa, zona ziyakula emanxiweni,
Kumbe amaxegu odwa azosala emzileni.

19. Yebo-ke: wabusa uHemhemu, wabapata kahle abantu baka'yise kungati kwaza kwapela iminyaka engamashumi amane. Kwati emva kwaloko amaFuze es'ebona ukuti us'eyindoda, kwahlanganwa kwabonwa izwi lokuti kufanele ukuba kwenziwe umuntu oyakubusa amaFuze esikundhleni sika'Mavuso lowo okwabe kumiswe unina wenziwa inkosikazi eyakuzala inkosi ka'Maraule. Kuleyo'nkati inkosi yabe isizele amadodana amaningi, ese'kulile amanye, ong'amabhungu amanye. Kwati-ke uba kukulunywe lelo'zwi, kwavunyelwana ngokuti makuyiwe kona eMbo, njenga pambili, kuyocelwa inkosazana ka Ngangezwe kaSambela kaGewabe, ukuze-ke leyo'ntombi ime esikundhleni senkosazana kaZihlandhlo eyazala uMavuso (owemukayo). Nekela-ke kwaba njalo, yayakucelwa Keka akuvumanga ukuba kuhlale inhlamvu yesisu kuye. Kwasekuyiwe eMbofuti kwacelwa inkosazana encane ya kwabo; eyafika yazala uLangalake. Kwaba njaloke, inkosi yahlatshwa umkuhlane omubi yase iyatshona njalo. Kwati uba itshone, ishiya uLangalake ese ngumfanyana, kwasekuhlanganwa kwafunwa ozakupatela umntwana Emveni kwokukulunywa izinsuku ezitile kwamiswa uMveli ozalwa indodakazi ka Deyi, ukuba abe nguye opatele uLangalake. Kwati uba itshone njalo inkosi, uMalamba (owelama uNginiza owelama uHemhemu) wamtabata umntwana wayakumbeka ku'Maguyana kaVapi ukuba kube nguye ombonisayo. (uMaguyana lona uzalwa nguVapi, ka'Nokonjwa, ka'Hlebo,, kaDileka, ka Dindi, kaMdunane, njalo, njalo, nje ngaloku ngizakunilandisa ukuzalwa kwabo bonke inxa sengikkile ngenzansi lapa.) Wati umntwana wahlala kuye ke uMaguyana; kona ezakumbonisa ngokumondhla ngokudhla nangemiti inxa egula, ngobapela uMaguyana lona wabe eyinyanga enkulu yemiti. Uyise kazi lowo uMalamba, wangena inkosi kazi unina ka Langalake. Emva kwa loko kwaba kona ukupambana kuMalamba no Mveli komkulu ngesikati sempi yamaKanda.

Watshona unina kaLangalake. Bati uba baxabane oMveli noyisekazi, nango ke uMveli esemxotsha uyisekazi, we muka wayakukonza kwezinye izizwe kuhambe kwahamba watshona naye futi uMveli ka'Hemhemu; kwasokumiswa uMqobo wenkosi njengokwelamana kwabo ukuba apatele uLangalake. Kunjaloke kusahleziwe ngokunjalo kwamaFuze; naye umntwana uLangalake usahlezi kona njalo emzini ka'yise mkulu uMaguyana (noma naye uMaguyana engaseko, sekwasala indodana yake uPetshe oy'inyanga yokwelapa naye.) Umuzi wakwa'maFuze usemi njengaloku wabe unjalo endulo; uMqobo lona usapatele yona inkosi lena enkulu yakwa'maFuze uLangalake, os'esi kundhleni sika'Mavuso kaMaraule owa citwa ubuxoki bukayise enziwa'sicamelo Indaba ebuhlungu kwa'maFuze yilena; ukuba ati umntwana wenkosi owa'ese kona uMalamba, axotshwe, nokuba kufe unina ka'Langalake efa engaselamanisanga, loku pela onke amaFuze ayekipe izinkomo zawo nje, ngokwetemba ukuti kuvuswa indhlu yas'endhlu nkulu njengezizwe zonke. Bonke aba kwa'maFuze bayakubonga bancincite mzuku bebona uLangalake ehlala esi hlalweni sikayise uHemhemu, ngitsho pela sona isihlalo sika Maraule.

21. Bakiti, nginilandisile namhlanje ukuma kuka'Ngcobo omkulu, ngingati nje kini, ngidabukile impela ngoba kwati uma senginilandisa indaba yomuzi was'emaQadini nokubusa kwawo kwaZulu, ngalibala ukunilayela igama elabulala inkosi enkulu uDube kaSilwane owab'emuhle yena noma umuntu embona ehamba noma embona ehlezi ebonakala nje ukuti yinkosi lena; owabatshazwa ngabakwa'Zulu noma es'efile, bebona amazinyo ake amhlope.

Nanti-ke igama ahlula ngalo uDingane:—

"Kula, Nsimango yehlati,
Ube ngangezintaba!
Uy'inkonyana yamaFuze namaNyuswa.
Wona ayek'umbusc, alibala yinala,
Izingubo zabo zineta imvula,
Qwabe, niyangcengca, nakelena no Nsangu,
Ukuma kwayo inyati ibuzwa kwaba pambili,
Unyani ukwela abanjani?
Kula ube ngangezintaba."

Wati uba atsho njalo uZulu-Maqadi, watsho kaloku isibukeli sati "Yaihlaba!" Po ke, loku nani niyamazi uDingane.

Igazi elingahambi kahle emzimbeni, noku ngalungi kwesisu.

Abantu abanegazi elinganele emzimbeni yabo bavama ukuba bahlutshwe isisu. Bavama ukuba bangaqondi ukuti uma igazi linganele kahle emzimbeni

---

(KuMhleli we "La[ngu]"

Mngane,—Kusifiso sami abafundi be"Langa" ngoku[...] leli bandhla lase D.R.Churc[h] lelibandhla ngelinegama eli[...] Ngiyakolwa abasenzansi [...] kezwa, izenzo zaleli bandhla.

Kusuka emnyakeni ka 190[8] iskole esikulu, iKolishi lase S[...] School, ukuti lapo kufundi[...] abasebenzeli baleli ibandhla; abavangeli, abafundisi. Kus[...] sikati 1908 kuze kube namhla[...] li abapumelela ezifundweni ngokugewelegewele bedhlula shela edhlula 10 anezincwadi so zobufakazi.

Kupumelele abafundisi ab[...] nye ubekiwe izandhla ngaye 1915 Mina lo bengi kona ek[...] kwake besinodumo olukulu ow[...] akabonanga luto.

Bazalwane uD.R. Church u[...] Into ke eyenze ngilobe nansi:

Pakati kwabo bonke labo tshilo aseba pumelela kulel[...] abangafika 50 abeSutu, aban[...] kubo bahlanu kubavangeli. [...]ndisi namatisha akuko futi ku[...] 6 esikolweni sobufundisi nga[...] dwa. Hau saba semva tina m[...] maZulu baleli bandhla, kuy[...] ukubona ezinye izizwe zipan[...] nya tina besifuna ukuba si[...] ndhleni zobufundisi singazang[...] la lowo msebenzi. Ngitsho [...] siyezwa ukuti abakiti seba[...] ndisi abansundu seba katele [...] pe. Bakiti abeSutu baqubek[...] fundisi W. J. Lebona namhla ngowesibili kwabamnyama, [...] heid Uitrecht, Wakkerstroo[m] eStofberg G. School Daki Mh[...]

(Ku Mhleli we "Lang[a"]

Mngane,—Ngicela ilaya[...] lako elidumileyo ke ngiti [...] ka okwami ukucabanga ngo [...]

Mina ngokwami ukubona [...] le ukuba uMongameli uRev[...] Dube akapate futi eminye [...] ngoba uyabekezela ngesizwe [...]

Mina ngokwami kusafune[...] uRev. J. L. Dube akabe ulu[...] kukanyisa pambi kwabantu, [...] na bantu abamnyama: kuse[...] mnyama, kwabanye kabaqon[...] uCongress.

Niyabona, madoda kubi [...] sebenzi kaCongress niupate [...] neka ukuba upatwe kahle [...] upatwe abantu abangqondo [...] li nje ngokukela abantu [...] bafundisiwe: beseuiti abanti[...] ress. Kanti nokufunda kw[...] kuziqenya, kuzobuye kuswel[...] nize nikete umuntu onenhliz[...] nene, nokubekezela; kodwa[...] qinisa mina ngokwami ukul[...] kulesi samanje 'sikati uma [...] ukuvotela uMafukuzela. [...] uyokuwa ngoba umsebenzi [...] ngemali. Ngiyaqinisa ngiti [...] lu siyikipa imali ngoba si[...] umsebenzi noDube oma eti [...] ti, Madoda, amadoda akit[...] ayenze leyo'nto masinyane. [...] uDube abantu abangaqond[...] sekutiwa sekupete omunye [...] ngasazi isono sika Dube. [...] saqoba kahle nabantu al[...] umhlangano bazokwetuka [...] sekupete omunye umuntu. [...] ngibona akukitshwe aban[...] abanamakanda angavutiwe [...] zi ukugcina izinto zika C[...] nge zacitshe zenza isipitipit[...] kuka Mafukuzela eya eSwaz[...] madoda anowabheka ning[...] sipikili eni kusweleke ukul[...] Ukugcina kwami ke ngiti [...] zwi lokuti eTransvaal Na[...] kanti, inkosi, ayise'enzela[...] Congress? Loko ngitsho [...] pa eJohannesburg kade'si[...] izake imeme umhlangano w[...] la ukuya kaCongress [...]